

Мачак О. Ю.

аспірант кафедри української мови
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

Співвіднесеність вищо-часових та способових форм предикатів у конструкціях інтенсивно-допустового різновиду

Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку зі значенням допусту неодноразово ставали об'єктом вивчення різних учених, таких як А. Кващук [1], Н. Ковальова [2], Н. Кухаревич [3], Намакштанська [4], Т. Печонкіна [5], К. Стемковська [6] та ін, однак й досі формально-граматична структура окремих різновидів такого типу конструкцій не була описана повною мірою, що й засвідчує *актуальність* обраної теми.

Метою наукової розвідки є опис співвіднесеності форм предикатів інтенсивно-допустових складнопідрядних речень. Розв'язання поставленої мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) з'ясувати типи кореляції вищо-часових та способових форм предикатів; 2) проаналізувати існуючі різновиди співвіднесеності форм предикатів такого типу речень; 3) визначити та описати кількісний склад різних типів співвіднесеності вищо-часових та способових форм предикатів складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку інтенсивно-концесивного різновиду.

Важливу роль в організації складнопідрядних інтенсивно-допустових речень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку відіграє співвіднесеність вищо-часових та способових форм дієслів-присудків чи головних членів предикативних частин.

За характером співвіднесеності вищо-часових та способових форм дієслів-присудків або предикатів головної та залежної частин 16 відсотків усіх інтенсивно-концесивних конструкцій мають їхню повну кореляцію, наприклад: *Скільки не поливали, нічого з того не виходило* (В. Барка); *Скільки я не бачив виконавців цих ролей, однак не зустрічав жодного, який би міг зрівнятися своєю грою з Садовським* (Є. Кротевич); *Славна людина, куди не піде – всім до серця припаде* (М. Стельмах); *Отже, як не давно Піски настали, що вже почала вивітрюватись і людська пам'ять про їх настання, та людська пам'ять не сховала того: коли і як оселився в них захожий січовик Мирін Гудзь* (П. Мирний); *І хоч як нечутно він скрадався до дівочої пісні, Олена відразу ж відчувала його ходу і насторожено замовкала, наче очеретянка у плавнях* (М. Стельмах). У першому складному інтенсивно-

концесивному реченні спостерігаємо повну кореляцію вищо-часових та способових форм предикатів, так присудки головної та залежної частин виражені дієсловами дійсного способу минулого часу недоконаного виду. У другій конструкції, як і у першій, предикати репрезентовані вербунами дійсного способу минулого часу недоконаного виду. Присудки ж третього складнопідрядного речення *підє та припадає* – дієслова дійсного способу майбутнього часу доконаного виду. Аналізуючи четверту конструкцію розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, натрапляємо на присудки представлені дієсловами дійсного способу минулого часу доконаного виду. У п'ятому складному інтенсивно-концесивному утворенні присудки предикативних частин виражені вербунами дійсного способу минулого часу недоконаного виду.

Проте не у всіх інтенсивно-концесивних конструкціях наявна повна кореляція предикатів: у процесі дослідження було окреслено велику за обсягом групу (16 відсотків від загальної кількості) складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку інтенсивно-допустової семантики, у яких дієслова-присудки дублюють тільки граматичні категорії виду та часу, наприклад: *Що б не писав, проте для них я залишався на рівні хутора* (Є. Станкович); *...як би не кричав, як би не виходив із себе, як би не бився, але брудної лайки від нього не чули* (С. Денисенко); *Куди б Гнат не їхав, що б не робив, а думка про Івана не виходила з голови і тривожила серце* (С. Чорнобривець); *Куди б не вибравсь ти, однак Нікчемою зостався, як був раніш* (В. Симоненко). Бачимо, що в усіх аналізованих реченнях присудок залежної предикативної частини репрезентований дієсловом умовного способу, хоча частка *б* (*би*) є дистантною за розташуванням, а граматичні категорії виду та часу повністю співпадають у присудків головної та залежної частин. Так, у перших трьох інтенсивно-концесивних конструкціях зафіксовано предикати минулого часу недоконаного виду, у четвертій присудки виражені вербунами минулого часу доконаного виду. Як нам видається, частка *б* (*би*) є не тільки показником умовного способу предиката (а відтак й ірреальної дії), але й додає допустовим конструкціям ще більшого ступеня інтенсивності дії.

У процесі дослідження співвіднесеності форм предикатів інтенсивно-концесивних складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним типом синтаксичного зв'язку подибуємо утворення, присудки граматична категорія часу яких є ідентичною, але відсутня кореляція у виді. Так, у 19 відсотків конструкцій предикат залежної інтенсивно-концесивної частини репрезентований дієсловом минулого часу недоконаного виду, тоді як предикат головної – вербуном минулого часу доконаного виду, наприклад: *Так бідна з горя говорила Дідона, життя свою кляла, і Ганна, що їй не робила, Ніякої ради не дала* (І. Котляревський); *Як не плакали, як не благали матері пана, ... та не помогли ні сльози, ні викладки* (П. Мирний); *Як не дразнив я їх, та ні одна чомусь мене й не вкусила* (О. Довженко); - *Панове хлібороби, сьогодні наш обер-сфрейтор спіймав на болоті злочинця, який має зв'язок з партизанами, але не хоче в цьому зізнатися, хоч як ми не допитували його і на болоті, і ось осьдечки, на дзвінниці біля святих дзвонів* (Ю. Яновський); *Як не пильнували в'язні за гігієною, як не дбали вони за свою шкіру, миючись по тричі на день, все-таки їх напали якісь паскудні чиряки* (І. Багрянний).

Натрапляємо й на такі складнопідрядні конструкції інтенсивно-концесивного різновиду, у яких головні члени предикативних частин – дієслова майбутнього часу, у таких конструкціях присудок головної частини репрезентований вербумом доконаного виду, наприклад: *Це не Ворскла, це якраз для мене, там не знайдеш, скільки не **пирнай*** (Л. Костенко); *І скільки не буду йти, вже як не доведеться **кружляти та петляти**, до Берліну **дійду*** (О. Федорів).

В результаті аналізу співвіднесеності вищо-часових форм предикативних складних інтенсивно-допустових речень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку було зафіксовано поодинокі випадки, де обидва предикати представлені дієсловами теперішнього часу, у таких конструкціях присудок залежної частини репрезентований вербумом доконаного виду, а головної – недоконаного, наприклад: *Куди не повернись, **роями літають**...* (О. Довженко).

Найтипівішим виявом співвіднесеності часових форм предикативних складних інтенсивно-концесивних складнопідрядних утворень є випадки, коли предикат головної частини представлений дієсловом теперішнього часу, а залежної – минулого, причому і те, і те – недоконаного виду, наприклад: *Хто не **посіяв** до Богослова – **не варт** доброго слова* (Нар. тв.); *Як не **влаштував** олігарх проплачені “майдани” перед прохідною “прихватизованого” ним заводу, але й цей потужний промисловий об’єкт **вислизає** з його рук* (Україна молода 15.12.05); *Скільки не **дзвонили**, скільки не **просили** налагодити, ніхто не **чує*** (Високий Вал 30.01.08).

Хоча вищезазначене вираження категорії часу є найтипівішим для інтенсивно-концесивних конструкцій, зрідка подибуємо складні синтаксичні одиниці, у яких присудок головної частини – дієслово майбутнього часу, а залежної – теперішнього, наприклад: *Скільки не **сип** коневі мішком, а **ходитимеш** пішком* (Нар. тв.); *Скільки не **кажи** “халва”, а в роті від того **солодше** не стане* (Голос України 09.01.08). На нашу думку, подані конструкції є наближеними за структурою та змістом до прислів'їв та приказок, що й зумовлює темпоральне вираження їхніх предикативних.

В процесі дослідження кореляції часових форм дієслів-присудків головної та залежної частин інтенсивно-допустових складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку знаходимо випадки, коли присудок головної частини – дієслово минулого часу, а залежної – майбутнього, наприклад: *Та куди не **глянеш**, **впали** чорноземи ...* (П. Усенко). Натрапляємо й на поодинокі синтаксичні одиниці, у яких предикат головної частини репрезентований вербумом минулого часу, а підрядної інтенсивно-концесивної – теперішнього, наприклад: *А нашому конесе скільки не **давай** і землі, і насіння, і худоби, - **не хліборобив** він зроду, **наймитував**, - ото його й доля* (А. Головка).

Не у всіх інтенсивно-концесивних конструкціях розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку спостерігаємо кореляцію вищо-часових та способових форм присудків, натрапляємо на такі синтаксичні утворення, у яких граматичні категорії предикативних є різними, наприклад: *Скільки **б** вовк не **тягнув** овець з кошари, рано чи пізно **натрапить** на мисливця* (Волинь 20.07.08); *До серця кожної людини, як **би** господар не **замикав** його, завжди **знайдеться** ключ* (Н. Рибак); *Скільки **б** слів у мові не **виникло**, вони обов'язково*

входять до відповідного граматичного класу (І. Вихованець); Бачимо, що у перших двох інтенсивно-концесивних утвореннях предикати головної частини репрезентовані дієсловами дійсного способу майбутнього часу доконаного виду, а залежної - умовного способу недоконаного виду. Головні члени третьої конструкції також різняться у граматичних формах: присудок головної частини – вербум дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду, а головний член підрядної – дієслово умовного способу доконаного виду.

Аналізуючи складнопідрядні інтенсивно-концесивні конструкції, предикати яких мають різні вияви граматичних категорій виду та часу, виокремлюємо три основні групи таких складних синтаксичних утворень розчленованої структури. Першу складають речення, предикат головної частини яких представлений дієсловом дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду, а залежної репрезентують дієслова дійсного способу майбутнього (у значенні теперішнього) часу доконаного виду, наприклад: *Куди не **піду** – так думка й **поверта** додому* (М. Кропивницький); *Мов шалені, хлопці біжать до села і кого не **зустрінуть**, **зукають**: - Спасайтесь* (У. Самчук). *Куди не **поїдеш** нині, люди **жаліються**: не можна у нас на землі нічого заробити* (Віче 30.01.08); *... куди він не **поткнеться** – та всяк від **реготу** **береться** за **живіт*** (Л. Глібов); *Все було, куди не **підемо**, він на очі **навертається*** (М. Вовчок). Бачимо, що у всіх складних інтенсивно-концесивних конструкціях предикати головної та залежної частин формально мають різні часові форми: у головній – дієслово теперішнього часу, у залежній майбутнього, проте граматичний та синтаксичний час вербумів інтенсивно-концесивних частин не збігається, тому будемо уважати, що синтаксичний час обох предикатів – теперішній.

Друга група репрезентована конструкціями, головна частина яких містить дієслово майбутнього часу доконаного виду, а залежна допустова – теперішнього часу недоконаного виду, наприклад: *Скільки не **проси**: Дядьку, **покатайте**, - ніколи не **візьме*** (В. Нестайко); *Хай, що не **каже** Мишко, а я **піду*** (Коломієць); *Як не **б'юсь** я з годинами люто, час мене **переможе** в бою* (В. Сосюра); *Як не **зволікайся**, як не **думай**, а не **одіпхнеш** від себе **зlidнів*** (М. Кропивницький); *Скільки **вовка** не **дресируй**,... **собакою** він не **стане*** (Рівне вечірне).

Третю групу становлять складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, присудки головної частини яких виражені дієсловами теперішнього часу недоконаного виду, а інтенсивно-допустової – вербунами минулого часу доконаного виду, наприклад: *Володько **такого** не **очікував**, і хоч як він **любить** Катерину, але **швидко** **замолов** **ногамив** **чоботях**, щоб **вирватись** з **рук*** (У. Самчук);

Вищезазначені три основні групи складнопідрядних речень за характером співвіднесеності видо-часових форм предикатів – це конструкції, які є найбільш уживаними та регулярними, проте зрідка натрапляємо на поодинокі випадки, коли дієслівний предикат головної частини має граматичну форму теперішнього часу доконаного виду, а залежної – минулого часу недоконаного виду, наприклад: *...скільки **місцева** **влада** не **сподівалася** на **обіцяні** **туристично-рекреаційні** **перспективи**, але **шляхів** **сполучення**, **звичних** **для** **вибагливої** **Європи**, **поки** **що** не **побудовано*** (Україна молода 27.05.06); або ж предикати головної частини виражені

дієсловами минулого та майбутнього часів недоконаного виду, підрядної – майбутнього часу доконаного виду, наприклад: *Хоть і як не раз йому **прикрим стане** теперішнє життя, - однакож він ніколи **не бажав** і не буде бажати, щоб вернулися йому молоді літа* (І. Франко).

Як нам видається, окремо від інших слід розглядати інтенсивно-допустові складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, які є перехідними, фразеологізованого типу, оскільки предикат залежної предикативної частини, яка наближається до вставної, функціонує в усіх реченнях не змінюючи своєї граматичної форми. Отже, з підрядними як *не кажи, як не кажіть, як не говори, як не говоріть, що не кажи, що не кажіть, що не говори, що не говоріть*, у яких присудок виражений дієсловом дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду, у головній предикативній частині натрапляємо на присудок, який так само репрезентований вербумом дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду, наприклад: *Все-таки, як не **кажіть**, і як воно тут у нас не тісно, а все-таки ми **святкуємо** це свято, я б сказав, перший раз в історії* (У. Самчук); *Як не **кажіть**, а **працювати** приємно* (Р. Іванчук); *Як не **говоріть**, а душу **треба будити**: кого поезією, кого плачем, криком, молитвою* (Р. Федорів); *Як там не **говори**, а талант зразу **видно*** (І. Карпенко-Карий); *Що не **кажи**, а Галя дівчина **гарна*** (П. Мирний); ***Не пускає** доню мати, що не **говори*** (Нар. тв.); *Що не **кажіть**, а нас таки доля **не цурається*** (О. Коломієць). Бачимо, що граматичні форми предикатів частин складнопідрядного інтенсивно-концесивного речення повністю дублюють одне одного: це основний вияв кореляції вищо-часових та способових форм утворень фразеологізованого різновиду, адже таких конструкцій нараховуємо понад 82 відсотки від їхньої загальної кількості. Проте, зрідка подибуємо синтаксичні одиниці, у яких предикат головної частини репрезентований дієсловом теперішнього часу доконаного виду, наприклад: *Але ж на Свят-Вечір, як не **кажи**, а без дванадцяти страв **обійтись не можна**, хоча тепер ті “забобони” вже відходять і хоча Матвій усима силами проти тих забобонів* (У. Самчук); *Що не **кажи**, а **важко** в тобі **впізнати** колишнього військового льотчика, - зауважив підтягнутий, підібраний Корольок* (О. Гончар), або ж вербумом минулого часу доконаного виду, наприклад: *Не сказав куди, бо й сам пішов, мов п'яний, куди дивляться очі, бо все-таки, як не **кажіть**, а п'ять найкращих своїх років **віддав** тому коневі, тим формам, що інколи видавались йому справді – майже обов'язком* (У. Самчук); *Ні, що не **кажіть**, а Володько таки в щасливий мент **народився*** (У. Самчук).

Так само натрапляємо на предикат головної частини у формі дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду у конструкціях з *де б не був, де б не бував, де б не була*, наприклад: *Тож, де б не **був**, я **шану віддаю** могилі невідомого солдата* (П. Іванов); *І де б я не **був**, за далекою даллю, тебе, Україно, завжди **пізнаю*** (А. Малишко); *Де б не **бував** ти у світі – в **серці** наш **Київ** завжди* (М. Сингаївський). Однак, у поданих конструкціях ми не спостерігаємо повної кореляції вищо-часових та способових форм предикатів, адже присудок залежної інтенсивно-допустової частини виражений дієсловами умовного способу недоконаного виду.

Фіксуємо й такі складнопідрядні конструкції інтенсивно-концесивного різновиду, у яких головні члени предикативних частин – дієслова минулого часу, у

таких конструкціях присудок головної частини репрезентований вербутом недоконаного виду, наприклад: *Де не бував, у які грози не потрапляв, зблизька бачив електричні розряди такі, коли аж на палубу іскри сиплються із залізних снастей корабля, але ніде не чув він таких красивих громів, як у своїй Кураївці* (О. Гончар); *І де б не була співачка, але вона завжди залишалася українкою...* (В. Миркотан).

З предикатами підрядних як не дивно, як це не дивно у головній частині інтенсивно-концесивних складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку співвідносяться присудки дійсного способу минулого часу доконаного та недоконаного видів, наприклад: *Як не дивно, наші дідусі і бабусі охоче відгукнулися на цю ідею* (В. Нестайко); *Як не дивно, але армійські коні тягнули краще, ніж фермерські круторогі* (О. Гончар), а також вербумами теперішнього часу недоконаного виду, наприклад: *Так часто горять серця, палають щирою любов'ю, але одишовхують одне одного, як це не дивно, своїм пилом і жаром* (С. Скляренко).

У складнопідрядних утвореннях з інтенсивно-концесивною частиною як не було, як би там не було співвідноситься предикат головної частини у формі дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду, наприклад: *Як би там не було, а література моя професія* (Леся Українка); *Чи це свідомо, чи під впливом хвилі, як не було, а ревності – це сказ* (Л. Костенко).

Так само у реченнях з перехідною інтенсивно-концесивною предикативною частиною що не роби натрапляємо на предикат головної частини, репрезентований граматичною формою дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду, наприклад: *Що не роби, а ДАІ хоче грошей* (Дзеркало тижня 17.11.07); *Що не роби – а вдома холодно* (www.molbuk.cv.ua); *Що не роби – він зростає* (www.kontrakty.com.ua).

Отже, бачимо, що у більшості випадках фразеологізованих інтенсивно-концесивних конструкціях розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку предикат головної частини повністю дублює граматичну форму присудка підрядної і уживається, переважно, у формі дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду.

Література

1. Квашук А. Г. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими // Укр. мова і літ в шк. – 1975. – № 8. – С. 44 – 51.
2. Ковальова Н. О. Структурні, логіко-семантичні і функціональні типи у сучасній науковій мові: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2005. – 18 с.
3. Кухаревич Н. Е. Сложноподчинённые предложения с уступительной придаточной частью в современном русском литературном языке: Автореф. ... канд. філол. наук. – М., 1955. – 16 с.

4. Намакштанська І. Є. Декілька зауважень щодо характеристик наукового стилю, тексту, речення // Актуальні проблеми дослідження й викладання гуманітарних дисциплін у нефілологічних ВНЗ.- Макіївка: ДонДАБА, 2000. – С. 10-18.
5. Печенкина Т. Г. К вопросу о структурно-семантической характеристике уступительных конструкций // Филологические науки. Вопросы синтаксиса русского языка. – Тамбов: Изд-во Тамбов. ун-та, 1973. – С. 24-38.
6. Стемковская Е. П., Киреева Н. П. Обобщенно-уступительные отношения, классификации их значений и способы выражения (на материале общественно-политических текстов) // Русский язык для студентов-иностранцев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – № 18. – С. 58-65.

Анотация

В статье рассмотрены особенности формально-грамматической структуры интенсивно-уступительного предложения, определено характер соотношения видо-временных форм предикатов.

Ключевые слова: формально-грамматическая структура предложения, предикат, интенсивно-уступительное предложение, время, способ.

Summary

The paper views features of the formal-grammatic structure of the sentence, suggests the character of the correlation of predicats' forms.

Key worlds: the formal-grammatic structure of the sentence, predicate, intensive-concessive constructions, tense, mood.